

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 133 2012

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Magnus Bergvalls Stiftelse och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2013 och för recensioner 1 september 2013. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förordande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-32-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2013

samerna. Tolkningen styrks av uttalanden Aikio gjort i intervjuer, men det är svårt att se att romanerna i sig skulle ge klara belägg för en sådan tolkning. Ett förhållande som Gjengset inte tar i beaktande är att det under den period då Aikio levde inte fanns någon föreställning om en pansamisk kulturell gemenskap, utan att denna föreställning växer fram långt senare under inflytande av den internationella urfolksrörelsen och postkoloniala tankegångar. Som Vuokko Hirvonen, författare till den första doktorsavhandlingen på samiska, nämner var Elsa Laula-Renberg en pionjär som pläderade för att olika samiska grupper skulle agera gemensamt för att få större genomslag (*Sámeeatnana jienat – sápmelaš nissona bálggis girječállin* 1998; engelsk översättning, *Voices from Sápmi: Sámi Women's Path to Authorship* 2008). Gjengset framhäver Aikios roll som visionär i sin syn på vikten av samverkan mellan olika samiska grupper för att skapa en livskraftig samisk kultur i en norsk nationalstatkontext. I avhandlingens sjunde kapitel om *Hyrdernes kapel* diskuteras Aikios kritik av Laula-Renberg i samband med det första samiska gemensamma landsmötet i Trondheim 1917. Emellertid kommenteras inte det faktum att Laula-Renberg förespråkade en inkluderande syn på samiskhet långt innan Aikio, enligt Gjengsets tolkning, fått upp ögonen för vikten av enhet och samverkan samer emellan. I det avsendet var Laula-Renberg en betydligt tidigare och entydigare visionär än Aikio.

Avhandlingen är disponerad så att Aikios romaner diskuteras i kronologisk ordning. Varje romananalys avslutas med en uppsummering av hur skildringen av temat etnicitet förändras från roman till roman. Dessa upprepade sammanfattningar, som redan analyserats i tidigare kapitel, blir i längden tröttnande. Det kunde undvikits om texten disponerats så att en uppsummering presenteras i det avslutande analyskapitlet.

Beträffande formalia finns det en del brister. Exempelvis finns källhänvisningar i den löpande texten som saknar årtal. Förteckningen över använda källor är snårig med svåröverskådliga rubriker och kategoriseringar. I kategorin "Annor litteratur" till exempel samsas teoretisk bakgrundslitteratur med intervjuer och recensioner av Aikios böcker i norska dagstidningar. En annan invändning av formell karaktär är att sammanfattningen på engelska borde ha språkgranskats. Stilistiskt är språket ledigt, inte sällan vardagligt talspråkligt på ett sätt som påminner om stilen i ett kåseri. Författaren Aikio kallas till exempel vid flera tillfällen för "Matti".

Beträffande metod går författaren understundom för långt i sin iver att se korrespondenser mellan fiktion och verklighet. Likaså kan bruket av en "postkolonial lesemåte" diskuteras. Inte för att det överlag är så att de begrepp och tankegångar från postkolonial teori som används inte fungerar. Ibland är det emellertid så att dessa används på ett ganska fyrkantigt sätt. I många fall hade teorier om vilken funktion etnisk kategorisering och etniska markörer har varit klargörande i analysen av den roll samisk etnicitet spelar i, och för, Aikios författarskap. Avhandlingen hade vunnit på att bearbetas ytterligare. Inte minst kunde bruket av litteraturvetenskaplig terminologi och begrepp från postkolonial teori med fördel ha finputsats. Dock har Gjengset valt ett intressant, tidigare tämligen utforskat författarskap för att analysera temat etnicitet i skärningspunkten mellan det norska majoritetssamhället och aktörer med olika agenda inom den samiska mobiliseringen. Forskning om hur samisk etnicitet förhandlas och förvandlas från att Norge blivit en självständig nation och några årtionden framåt ger ny kunskap om Nordkalottens enda urfolk och en etnisk och språklig minoritets ställning i en nordisk nationalstat. Med sin tolkning av Matti Aikios bidrag till denna process har avhandlingsförfattaren lyft fram en aktör vars insats framhävs som ovanligt framsynt och modern. Aikio är utan tvekan en tidig norsk samisk författare som brottades med frågor rörande etnicitet, minoritetsstatus och tillhörighet. I den bemärkelsen är det ett aktuellt tema avhandlingen behandlar.

Anne Heith

Judith Meurer-Bongardt, *Wo Atlantis am Horizont leuchtet oder eine Reise zum Mittelpunkt des Menschen. Utopisches Denken in den Schriften Hagar Olssons*. Åbo Akademis förlag. Åbo 2011.

Judith Meurer-Bongardts doktorsavhandling syftar till att visa att det utopiska är centralt för det estetiska koncept hon menar att Hagar Olsson följer. När det gäller utopibegreppet och utopier har teoretiska utgångspunkter hämtats från bland andra Ruth Levitas och Steffen Greschonig, men teoretikern framför andra är här Ernst Bloch. Övrigt teoretiskt material inkluderar Adorno, Butler, Foucault och Marcuse, men det är Blochs texter som dominerar, och som gör det i sådan utsträckning att man kan påstå att Hagar Olsson läses genom Bloch.

Meurer-Bongardt tar från första början avstånd från biografiska läsningar (den stora biografien om Hagar Olsson skrevs för övrigt av hennes handledare, Roger Holmström, och kom i två delar 1993 och 1995). De texter av Hagar Olsson som tas upp här spänner över ett brett register, från dagskritik och tidningsartiklar till essäer, dramatik och fiktionsprosa, och det mesta publicerades under perioden 1920–1950. Meurer-Bongardt har också använt en relativt stor mängd opublicerat material i Hagar Olssons samling på Åbo Akademis bibliotek. Hennes metod är jämförande, och ett antal tematiska tyngdpunkter strukturerar avhandlingen. Det inledande kapitlet följs av kapitel om utopibegreppet och Bloch, och om utopibegreppet i estetiska kontexter med Olssons *Chitambo* (1933) som exempel. Kapitel 4, 5 och 6 kontextualiserar sedan i tur och ordning texter av Olsson i relation till politik, ungdom och genus. Denna uppläggning har också den positiva konsekvensen att flera av Olssons texter analyseras mer än en gång, ett grepp som konkret förmedlar något av deras komplexitet. I centrum för Kapitel 7, avhandlingens ”Epilog”, står sedan den förhållandevis sena texten ”Jag lever!” (1948).

Meurer-Bongardt visar sig vara en lyhörd läsare av Hagar Olsson och också mycket väl inläst på sitt teoretiska material. Genom hela avhandlingen, 516 sidor, håller hon ett fast grepp om texter och analyser, markerar argumentens utveckling, flaggar upp preliminära slutsatser, och sammanfattar upptäckter och resonemang på ett föredömligt sätt. Argument backas upp med hänvisningar och citat, och citat på svenska och finska kompletteras med en tysk översättning gjord av avhandlingsförfattaren. Det är uppenbart att avhandlingens delar, som Meurer-Bongardt poängterar, bygger på varandra. Att de som hon påstår också fungerar fristående från varandra är jag däremot inte övertygad om.

Hagar Olsson läste själv Bloch, och Meurer-Bongardt är inte den första litteraturvetare som har kopplat ihop Olssons texter och Blochs filosofi. Men Meurer-Bongardts undersökning är långt mycket mera ingående än någon av de tidigare. Blochs utopiska vision bygger huvudsakligen på Bibeln och Marx, och hans viktigaste verk är *Geist der Utopie* (1918; reviderad version 1923) och *Das Prinzip Hoffnung*, som publicerades 1938–47, reviderades på 1950-talet och först 1959 blev tillgänglig i Västtyskland. I den reviderade versionen av *Geist der Utopie* lanserade Bloch begreppet ”nochnicht”, ännu-inte, som skulle bli grundläggande

för hans fortsatta arbete. Bloch hävdar att det är det utopiska som är karakteristiskt för människan, och ur Meurer-Bongardts perspektiv är det framför allt det mångsidiga och öppna i hans utopiförståelse som gör hans begrepp så användbara för analyser av litterära texter. När Meurer-Bongardt läser *Chitambo* som exempel på utopi och estetik drar hon fram det experimenterande och gränsöverskridande i romanens form och betydelsen av att huvudpersonen, Vega Maria Dyster, skriver fram sig själv och därmed som skapande människa bevisar att en värld som människan kan gestalta efter sin egen vilja faktiskt kan förverkligas.

Kapitlet om utopi och politik tar upp romanen *Det blåser upp till storm* (1930) samt dramerna *S.O.S.* (1928), *Det blåa undret* (1932) och *Lumisota* (1939), och lyfter fram betydelsen av gestalternas frigörelse från sin passivitet och deras ansvar för sitt öde och sin framtid. Här handlar det om en utopi som är kulturradikal, med betydande distans till vardagens partipolitik. Ungdom och utopi analyserar Meurer-Bongardt i den banbrytande modernistiska romanen *På Kanaanexpressen* (1929), för att sedan på nytt ta upp texterna från föregående kapitel. Kapitlet om genus och utopi, som inleds med Edith Södergrans ”Vierge moderne”, tar sin utgångspunkt i påståendet att litterära representationer av modern kvinnlighet är bra exempel på hur utopi och verklighet griper in i varandra, och att de kan ses som bekräftelser på den framåtsyftande kraften i utopisk litteratur. Här diskuteras först Olssons feministiska essäer och sedan huvuddelen av den tidigare behandlade fiktionsprosan och dramatiken, med tonvikt på ambivalent kvinnlighet och manlighet. Avslutningsvis får ”Jag lever!” sammanfatta Hagar Olssons utopiska tänkande och skrivande. Den utopi som Thomas More i *Utopia* (1516) förlade till en ö placeras Olsson, med Meurer-Bongardts läsning och alltså i enlighet med Bloch, i människans inre, det vill säga den centrala utopin blir en ny humanism med den skapande människan som mittpunkt.

Det är ingen tvekan om att Blochs verk kan kasta väsentligt ljus över Hagar Olssons texter, något som Meurer-Bongardts inkännande och inspirerade läsningar om och om igen demonstrerar. Hennes konturskarpa analyser, som på en gång är stringenta och engagerande och som avsätter nya och spännande resultat, avtecknar sig ofta som föredömliga. Men här finns samtidigt en risk att läsningarna genom Bloch kan begränsa texttolkningarna. Meurer-Bongardt tar som sin utgångspunkt tesen att ”es

eine zentrale Utopie gibt, die Olssons Werk geprägt", och analyserar sedan denna utopi inom de ramar Bloch erbjuder. Men gör dessa ramar alltid Olssons komplexa, modernistiska fiktionsprosa och dramatik rättvisa? Meurer-Bongardt påpekar mycket riktigt att Olsson använder den litterära texten som ett experimentområde, men det gör hon först avslutningsvis, och trots läsningarna av en och samma text ur flera olika perspektiv tar analyserna inte alltid tag i de experiment som texterna utvecklar. Och Blochs tonvikt på den hela kärna som han anser att även den moderna, alienerade människan har i sitt inre – och som Meurer-Bongardt gör central i sina analyser – kolliderar uppenbarligen med den modernistiska problematisering av subjekt och identitet som så ofta representeras hos Olsson. Frågetecknen som uppstår här borde ha rätats ut betydligt mer utförligt och eftertryckligt än vad som faktiskt sker.

Ett problem är att Meurer-Bongardt, trots att hon använder såväl kritiska artiklar och essäer som fiktionsprosa och dramatik av Olsson, inte mer detaljerat tar upp begreppet genre och därmed inte heller ger sig i kast med mer ingående textanalyser eller undersökningar av förhållandena mellan texter och läsare/publik. "Die kritischen Texte" av Olsson utgörs i den här avhandlingen av de längre litteratur- och kulturkritiska essäer, recensioner och andra kultur-, politik- och samhällskritiska bidrag som publicerades i dagspressen eller i olika tidskrifter; och dessa texter avgränsas så eftertryckligt från fiktionsprosan och dramatiken att de i stor utsträckning får karaktären av en pålitlig grundval för de litterära analyserna. Den skarpa gränsdragningen mellan litterära texter och kritiska kunde man möjligtvis göra när Olssons texter kom till, men som Alastair Fowler har framhållit är "the character of genres [...] that they change", och begreppet genre som sådant "best thought of, perhaps, as a collective or group creative process" (*Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes* (1997), s. 18, s. 277). Det vi har att göra med är alltså en ständigt pågående process.

I en givande jämförelse av Hagar Olsson och Djuna Barnes använder den amerikanska litteraturvetaren Ellen Rees begreppet "bitextuality" för att komma åt effekten av samtidigheten i genrer så skilda som journalistik och fiktionsprosa, och av "those endeavors not as a binary opposition, but rather as products of the heterogeneous voices that make up these writers' creative expression" (*On the Margins. Nordic Women Modernists of the 1930s*

(2005), s. 125). Jag menar att det här finns poänger som Meurer-Bongardt skulle ha kunnat utveckla och profilera i sina analyser. Med en problematisering av genrebegreppet och med relationerna mellan Olssons texter uppfattade som mer dynamiska borde perspektivet på texterna som experimentfält ha kunnat vidgas långt utöver fiktionsprosan och dramatiken.

Också Blochs texter läses av Meurer-Bongardt som om de vore otvetydiga och därmed en fast grund för analyserna av Olssons litterära texter, men den kategoriseringen är förstås inte heller självklar. Ungefär två tredjedelar av *Das Prinzip Hoffnung* utgör en överblick av utopins funktion i filosofi, konst, historia och så vidare från alla tider, och stilistiskt har Jørn Erslev Andersen karakteriserat dessa så här: "Til tider stringent og skarpt analyserende, til tider rablende og springende. Sprogligt rebelsk. Ekspressiv og poetisk. Lige så litterær som filosofisk. Køligt analyserende og encyklopædisk fejende" (*Ernst Bloch. En introduktion*, red. Jørn Erslev Andersen m.fl. (1982), s. 39). Bristen på problematisering hos Meurer-Bongardt av begreppen text och genre drar också med sig en förkärlek för relativt vaga termer som *Denken* och *Denkfigur*, t.ex. "Utopisches Denken" i avhandlingens undertitel, och en formulering som "meine These, dass das Utopische die zentrale Denkfigur im Werk Olssons ist". Hur kan vi, i den mån det alls är meningsfullt att försöka komma åt tänkande och tankefigurer, göra det? Vägen måste gå via texterna, men hur texter och tänkande förhåller sig till varandra är en problematik som Meurer-Bongardt inte tar upp. Den numera gängse synen på texternas förgrundsroll som meningsproducerande tenderar här ofta att hamna i skymundan.

Att Meurer-Bongardt ägnar relativt mycket uppmärksamhet åt Hagar Olssons anknäring till Kvinnliga medborgarskolan vid Fogelstad och *Tidevarvet* är värdefullt, och inte minst är analyserna av de stora artiklarna "Den upproriska kvinnan", I och II (*Tidevarvet*, 4 resp. 11 juli 1931) välkomna. Men trots de skarpsinniga analyserna av Olssons texter kan diskussionerna här ibland bli väl ensidiga och idealiserande. När Meurer-Bongardt, utan hänvisning, fastslår att det var särartsfeminism som präglade Fogelstadgruppen förlitar hon sig uppenbarligen på Lena Eskilssons avhandling *Drömmen om kamratsamhället. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925–35* (1991), huvudkällan i det här avsnittet. Opponenten Yvonne Hirdmans kritik av Eskilssons diskussion av särartstänkandet (*Kvin-*

novetenskaplig tidskrift 1992:2) tas däremot inte upp. Vi väntar fortfarande på en ingående studie av det viktiga och märkliga projekt som Kvinnliga medborgarskolan var; men om Meurer-Bongardt förutom Eskilssons avhandling också hade använt Berit Lindbergs biografi om Honorine Hermelin (2000) och den av Ebba Witt-Brattström och Lena Lennerhed redigerade *Kvinnorna skall göra det! Den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad – som idé, text och historia* (2003) hade hennes diskussioner här rimligtvis kunnat bli mer nyanserade. Meurer-Bongardts kategorisering av Fogelstad som en ”förverkligad utopi” verkar väl lättvindig och föga övertygande.

I avhandlingens sista kapitel upphöjs ”Jag lever!” (1948) till Hagar Olssons ”humanistiska manifest”. Att Meurer-Bongardt uppmärksammar och analyserar texten är självfallet positivt. Men den publicerades betydligt senare än majoriteten av de texter som analyseras i avhandlingen, och den är starkt präglad av andra världskriget, med företeelser som koncentrationsläger och atombomben. Dessutom poängterar den människan och det mänskliga i termer som, med tanke på många av de tidigare texternas radikala ifrågasättande av konventionella uppfattningar av identitet/subjektivitet, måste betraktas som begränsande. Jag är därför tveksam till den roll som ”Jag lever!” får spela här.

Meurer-Bongardt har haft en stor mängd citat och hänvisningar att hantera, och på det hela taget är dessa korrekta och pålitliga, även om enstaka skrivfel är ofrånkomliga. Men med tanke på att hänvisningarna i texten har formen (Nietzsche 1981: 178) borde publiceringsårtalet i bibliografin ha placerats direkt efter författarnamnet i stället för efter publiceringsdetaljerna, och i fråga om Olssons texter omedelbart före texttiteln. Publiceringsår för originalutgåvan borde ha angetts genomgående, och i de fall där texten som har använts är en översättning borde också originalets titel ha tagits med. Tryckort har några gånger förväxlats med publiceringsort (Ljungquists *Den litterära utopin och dystopin i Sverige 1734–1940* publicerades i Hedemora, inte i Södertälje); och *Et dukkehjem* borde inte ha citerats efter utgåvan från 1907, utan efter den allra senaste i *Henrik Ibsens skrifter* (2008).

Mina invändningar till trots kan det inte råda någon tvekan om att Meurer-Bongardts avhandling representerar ett imponerande stycke vetenskaplig forskning, byggt på omfattande teoristudier och ingående kännedom om Hagar Olssons författarskap. Som Ellen Rees påpekade 2005 har

Olsson förblivit mer eller mindre okänd utanför Finland, och inte minst med tanke på detta är det betydelsefullt att hennes texter nu har ägnats en stor undersökning på tyska, och att denna undersökning också relaterar hennes verk till samtida europeiska politiska, filosofiska och estetiska kontexter. Här har Meurer-Bongardt gjort en pionjärsats. Hennes avhandling är också klart och tydligt strukturerad och föredömligt pedagogisk i fråga om uppbyggnad och framställning, med genomgången i avsnittet 4.1 av politik och kultur under mellankrigstiden som ett utmärkt exempel. Kombinationen av urvalet av teoretiskt material, den omfattande kontextualiseringen, bredden i de behandlade texterna av Olsson (inklusive handskriftsmaterialet), den mångsidiga belysningen av dessa texter och projektets vetenskapliga grundlighet gör avhandlingen väsentlig också inom internationell forskning. Som alla goda vetenskapliga verk kommer Meurer-Bongardts avhandling utan tvivel att inspirera till nya spännande projekt.

Helena Forsås-Scott

Liv Saga Bergdahl, *Kärleken utan namn. Identitet och (o)synlighet i svenska lesbiska romaner*. Institutionen för kultur- och medievvetenskaper, Umeå universitet. Umeå 2010.

Under de senaste 15 åren har allt fler studenter och doktorander börjat intressera sig för litterära representationer av normbrytande begär och genusformationer. Även om vi hittar en hel del ”homosexuella” studier av litteraturen under 1900-talets sista två decennier, är det framför allt med queerteorins intåg i det akademiska som läsningar av normbrytande begär får ett verkligt uppsving. Det är också under dessa senaste 15 år som lesbiska karaktärer blir allt mer vanliga inom den svenska skönlitteraturen. Queerteorin har närmast blivit en norm inom den svenska akademiska feministiska traditionen idag, och det är inte ofta vi numera läser avhandlingar om litterära gestaltningar av samkönat begär som använder sig av teori före Judith Butler. Liv Saga Bergdahls doktorsavhandling innebär i detta avseende ett uppiggande undantag.

I sin doktorsavhandling undersöker Liv Saga Bergdahl representationer av identitet och (o)synlighet i det som hon definierar som svensk ” lesbisk ” litteratur. Ämnet är utan tvekan angeläget och tyngdpunkten ligger på 1930-talet, men Berg-